

การเมืองของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์: ศาสนา โบราณสถาน และการอ้างสิทธิ์เหนือดินแดนในข้อพิพาท
ชายแดน

The Politics of Sacred Spaces: Religion, Historical Sites, and Territorial Claims in
Border Disputes

น.ส.สุนิสา บุระพงษ์¹

Miss. Sunisa Burapong

บทคัดย่อ

ข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชาไม่เพียงเกี่ยวข้องกับการกำหนดเส้นพรมแดนหรือสิทธิอธิปไตยของรัฐเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวพันกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โบราณสถาน และศาสนสถานที่ถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ของชาติและศีลธรรมการเมืองของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ในบริบทนี้เชื่อมโยงประวัติศาสตร์ ศาสนา และวาทกรรมชาตินิยมเข้าด้วยกัน ทำให้ข้อพิพาทมิได้เป็นเรื่องทางกฎหมายเพียงอย่างเดียว แต่ยังเป็นข้อพิพาทเชิงศีลธรรมและอัตลักษณ์ การอ้างสิทธิ์เหนือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จึงถูกยกระดับเป็นการปกป้องศักดิ์ศรีและความถูกต้องทางประวัติศาสตร์ของชาติ บทความนี้มุ่งวิเคราะห์กลไกการเมืองของความชอบธรรมและการสร้างภาพ “เรา-เขา” ผ่านกรณีศึกษาปราสาทพระวิหาร การศึกษาพบว่า การใช้โบราณสถานและศาสนสถานเป็นเครื่องมือทางการเมืองทำให้ข้อพิพาทชายแดนทวีความซับซ้อนและยืดเยื้อ กลไกการเลือกจำ-ลืมอดีตและการสร้างศัตรูเชิงศีลธรรมมีบทบาทสำคัญต่อการรับรู้ของสังคมและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนชายแดน ชุมชนท้องถิ่นได้รับผลกระทบทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ความตึงเครียดจากการเมืองศักดิ์สิทธิ์จึงไม่จำกัดอยู่เฉพาะเวทีระหว่างรัฐ เพื่อจัดการข้อพิพาทอย่างยั่งยืน บทความเสนอแนวทางการสร้างพื้นที่เจรจาและความเข้าใจร่วมที่เปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการเล่าเรื่องประวัติศาสตร์และพิธีกรรมทางศาสนา การประนีประนอมเชิงวัฒนธรรมและศีลธรรม รวมถึงการจัดทำกรอบการอนุรักษ์โบราณสถานร่วมกัน เป็นกลไกสำคัญที่ช่วยลดความขัดแย้งและสร้างความเชื่อถือนระหว่างรัฐและสังคม การบูรณาการมิติทางกฎหมาย วัฒนธรรม และศีลธรรมเข้าด้วยกันจึงเป็นกุญแจสำคัญในการจัดการข้อพิพาทพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อย่างมีประสิทธิภาพ

คำสำคัญ: พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์, โบราณสถาน, ข้อพิพาทชายแดน, การเมืองของความทรงจำ, ศีลธรรมแห่งชาติ,

¹ นักวิชาการอิสระ ; independent Scholar,Thailand

Abstract

The Thailand–Cambodia border dispute involves not only territorial demarcation and state sovereignty but also sacred spaces, ancient monuments, and religious sites used as symbols of nationhood and morality. The politics of sacred spaces in this context intertwines history, religion, and nationalist discourse, rendering the dispute not merely a legal matter but also a moral and identity-laden conflict. Claims over sacred sites are thus elevated as acts of defending national dignity and historical legitimacy. This article examines the mechanisms of political legitimacy and the construction of “us–them” imagery through the case study of Preah Vihear Temple. Findings indicate that the use of monuments and religious sites as political instruments complicates and prolongs border disputes. Selective memory and the creation of moralized enemies significantly shape social perception and the relationship between the state and border communities. Local communities face tangible impacts in economic, social, and cultural dimensions, demonstrating that sacred-space politics extends beyond interstate relations. To manage such disputes sustainably, this article proposes strategies for establishing negotiation spaces and shared understanding that allow all stakeholders to participate in narrating historical and religious experiences. Cultural and moral compromise, alongside frameworks for shared heritage conservation, are key mechanisms for mitigating conflict and fostering trust between the state and society. Integrating legal, cultural, and moral dimensions is thus essential for effectively managing disputes over sacred spaces.

Keywords: sacred spaces, monuments, border disputes, politics of memory, national morality

1. บทนำ

1.1 พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กับความขัดแย้งทางการเมืองร่วมสมัย

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มิได้เป็นเพียงสถานที่ทางศาสนาหรือโบราณสถานที่มีคุณค่าทางจิตวิญญาณ หากแต่เป็น “พื้นที่เชิงอำนาจ” ที่รัฐและกลุ่มทางการเมืองสามารถดึงมาใช้สร้างความหมาย ความชอบธรรม และความชอบธรรมเหนือดินแดนได้อย่างลึกซึ้ง ในโลกสมัยใหม่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จำนวนมากถูกทำให้กลายเป็นจุดศูนย์กลางของความขัดแย้งทางการเมือง เนื่องจากพื้นที่เหล่านี้ผกผันกันระหว่างศรัทธา ประวัติศาสตร์ และอัตลักษณ์ของชาติ อย่างแยกไม่ออก (Hassner, 2009; Bregier et al., 2012) ความศักดิ์สิทธิ์จึงไม่ใช่คุณสมบัติที่เป็นกลาง แต่เป็นทรัพยากรทางการเมืองที่สามารถถูกตีความและช่วงชิงได้

ในบริบทของประเทศไทย พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มักถูกยกระดับจาก “มรดกทางศาสนา” ไปสู่ “สัญลักษณ์แห่งอธิปไตย” ผ่านกระบวนการเล่าเรื่องประวัติศาสตร์และการทำให้พื้นที่นั้นกลายเป็นส่วนหนึ่งของความทรงจำร่วมของชาติ (Anderson, 2006; Assmann, 2011) โบราณสถานและศาสนสถานจึงถูกใช้เป็นหลักฐานเชิงศีลธรรมเพื่อสนับสนุนการอ้างสิทธิ์เหนือดินแดนมากกว่าจะเป็นเพียงหลักฐานทางโบราณคดีหรือวัฒนธรรม ความขัดแย้งจึงไม่ได้เกิดจากเส้นพรมแดนเพียงอย่างเดียว หากแต่เกิดจากการทับซ้อนกันของ “พื้นที่ทางภูมิศาสตร์” กับ “พื้นที่แห่งความหมาย”

นักวิชาการจำนวนมากชี้ให้เห็นว่า เมื่อพื้นที่ใดถูกทำให้ศักดิ์สิทธิ์ความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่นั้นจะมีลักษณะยืดเยื้อและรุนแรงกว่าข้อพิพาททั่วไป เนื่องจากการประนีประนอมถูกมองว่าเป็นการละเมิดศรัทธามากกว่าการปรับความสัมพันธ์ทางการเมือง (Hassner, 2009; Zellman & Fox, 2018) พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จึงทำหน้าที่เป็น “เส้นแบ่งเชิงศีลธรรม” ที่ทำให้ฝ่ายหนึ่งถูกทำให้เป็นผู้ปกป้องคุณค่าศักดิ์สิทธิ์ ขณะที่อีกฝ่ายถูกวาดภาพเป็นผู้คุกคามหรือผู้ลบล้าง

ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้พื้นที่ชายแดนจำนวนมากมีลักษณะเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ซ้อนทับกับประวัติศาสตร์ก่อนรัฐชาติสมัยใหม่ การกำหนดพรมแดนแบบอาณานิคมจึงไม่สามารถแยกศาสนา วัฒนธรรม และอำนาจออกจากกันได้อย่างชัดเจน (Scott, 2009; Keyes, 2014) เมื่อรัฐสมัยใหม่เข้ามาจัดระเบียบพื้นที่เหล่านี้ ความศักดิ์สิทธิ์จึงถูกดึงมาใช้เป็นเครื่องมือในการ “ทำให้พรมแดนมีความหมายทางศีลธรรม” มากกว่าความหมายทางกฎหมายเพียงอย่างเดียว

ดังนั้นการทำความเข้าใจข้อพิพาททางการเมืองร่วมสมัย โดยเฉพาะในบริบทพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ จำเป็นต้องมองข้ามการอธิบายเชิงกฎหมายหรือความมั่นคงแบบแคบ และหันมาพิจารณาว่าศาสนา โบราณสถาน และความทรงจำทางประวัติศาสตร์ถูกนำมาใช้ผลิตความชอบธรรมและสร้างความเป็นศัตรูทางการเมืองอย่างไร การมองพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในฐานะ “พื้นที่แห่งอำนาจเชิงศีลธรรม” จึงเป็นจุดตั้งต้นสำคัญของบทความนี้ในการอธิบายความซับซ้อนของข้อพิพาทชายแดนในโลกปัจจุบัน

1.2 ปัญหาการศึกษาและข้อถกเถียงทางวิชาการ

แม้งานศึกษาด้านความขัดแย้งชายแดนจะมีอยู่จำนวนมากแต่การอธิบายปัญหาส่วนใหญ่มักให้ความสำคัญกับกรอบทางกฎหมายระหว่างประเทศ ความมั่นคงของรัฐ หรือผลประโยชน์เชิงยุทธศาสตร์เป็นหลัก ส่งผลให้มิติทางศาสนา ความศักดิ์สิทธิ์ และความหมายเชิงศีลธรรมของพื้นที่ถูกลดทอนให้เป็นเพียง “ปัจจัยประกอบ” มากกว่าจะเป็นแกนกลางของการวิเคราะห์ (Donnelly, 2013; Hassner, 2009) แนวทางดังกล่าวมีข้อจำกัดในการอธิบายว่าเหตุใดข้อพิพาทบางกรณีจึงยืดเยื้อ ดึงอารมณ์สาธารณะ และยากต่อการประนีประนอม แม้จะมีคำตัดสินหรือกลไกทางกฎหมายรองรับแล้วก็ตาม

ในทางสังคมศาสตร์มีข้อถกเถียงสำคัญว่าศาสนาและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ควรถูกมองในฐานะ “ต้นเหตุ” ของความขัดแย้ง หรือเป็นเพียง “ภาษาทางศีลธรรม” ที่รัฐและชนชั้นนำใช้ห่อหุ้มผลประโยชน์ทางการเมือง (Kong,

2010; Sen, 2009) งานบางส่วนมองว่าความศักดิ์สิทธิ์เป็นพลังที่มีอยู่โดยตัวมันเองและสามารถกระตุ้นความรุนแรงได้โดยตรง ขณะที่อีกแนวหนึ่งเห็นว่าศาสนาและโบราณสถานถูกทำให้เป็นการเมืองผ่านกระบวนการเลือกตีความ การเล่าเรื่อง และการจัดการความทรงจำมากกว่าจะเป็นแรงผลักดันโดยธรรมชาติ (Ricoeur, 2004; Assmann, 2011) ความแตกต่างเชิงทฤษฎีนี้ยังคงเป็นประเด็นถกเถียงที่สำคัญในวงวิชาการร่วมสมัย

อีกประเด็นหนึ่งที่ยังขาดการอภิปรายอย่างเป็นระบบ คือการเชื่อมโยงระหว่าง “การเมืองของความทรงจำ” กับการอ้างสิทธิ์เหนือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ งานจำนวนมากศึกษาศาสนาหรือโบราณสถานในฐานะมรดกทางวัฒนธรรม แต่ไม่ได้ตั้งคำถามว่าเหตุใดอดีตบางช่วงจึงถูกยกขึ้นมาเน้นย้ำ ขณะที่อดีตบางส่วนถูกทำให้เลือนหายไปจากพื้นที่สาธารณะ (Ricoeur, 2004; Abu El-Haj, 2001) การเลือกจำ-เลือกเลือนนี้มีบทบาทอย่างยิ่งในการทำให้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กลายเป็น “หลักฐานเชิงศีลธรรม” ที่รองรับอำนาจรัฐและชาตินิยม

ในบริบทเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะข้อพิพาทชายแดนที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถาน งานวิชาการยังมีแนวโน้มแยกการวิเคราะห์ด้านศาสนาออกจากการเมืองของรัฐชาติอย่างชัดเจน ทั้งที่ในความเป็นจริง ทั้งสองมิติทับซ้อนกันอย่างลึกซึ้ง (Scott, 2009; Keyes, 2014) การมองพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เพียงในฐานะสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมจึงไม่เพียงพอในการอธิบายว่า เหตุใดพื้นที่ดังกล่าวจึงถูกทำให้เป็นประเด็นความมั่นคงและอารมณ์ของชาติ ด้วยเหตุนี้ บทความนี้จะเสนอให้ขยับกรอบการศึกษาจากการอธิบายเชิงกฎหมายหรือประวัติศาสตร์แบบเส้นตรง ไปสู่การวิเคราะห์พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในฐานะจุดตัดของศาสนา ความทรงจำ และอำนาจทางการเมือง การตั้งคำถามต่อกรอบการศึกษาที่มีอยู่ไม่เพียงช่วยเติมเต็มช่องว่างทางวิชาการ หากยังเปิดพื้นที่ให้เข้าใจข้อพิพาทชายแดนในฐานะกระบวนการทางสังคมและศีลธรรมที่ผูกพันกันอย่างต่อเนื่องในโลกการเมืองร่วมสมัย

1.3 จุดประสงค์หลักของบทความ

บทความนี้ต้องการเสนอว่าพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มิได้เป็นเพียงฉากหลังของข้อพิพาทชายแดน หากแต่เป็นกลไกสำคัญในการผลิตความชอบธรรมทางการเมืองและการอ้างสิทธิ์เหนือดินแดน โดยรัฐและกลุ่มอำนาจต่าง ๆ ใช้ศาสนา โบราณสถาน และความทรงจำทางประวัติศาสตร์เป็นทุนเชิงศีลธรรม เพื่อให้การครอบครองพื้นที่ถูกมองว่าเป็น “สิ่งที่ถูกต้อง” มากกว่าจะเป็นเพียงผลลัพธ์ของอำนาจหรือกำลังทางการเมือง (Hassner, 2009; Breger et al., 2012) ความศักดิ์สิทธิ์จึงทำหน้าที่เปลี่ยนข้อพิพาทเชิงกฎหมายให้กลายเป็นข้อพิพาทเชิงคุณค่า ซึ่งยากต่อการเจรจาและประนีประนอม

ข้อโต้แย้งสำคัญของบทความคือ การอ้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในบริบทของรัฐชาติสมัยใหม่ เป็นกระบวนการที่อาศัย “การเมืองของความทรงจำ” มากกว่าความจริงทางประวัติศาสตร์เพียงอย่างเดียว อดีตบางช่วงถูกทำให้ศักดิ์สิทธิ์ ถูกเล่าใหม่ และถูกยกขึ้นมาเป็นแกนกลางของอัตลักษณ์ชาติ ขณะที่อดีตอีกจำนวนมากถูกทำให้เลือนหายไปหรือถูกลดทอนความสำคัญ (Assmann, 2011; Ricoeur, 2004) กระบวนการเลือกจำ เลือกลือนนี้ทำให้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กลายเป็นหลักฐานเชิงศีลธรรมที่รองรับการอ้างสิทธิ์เหนือดินแดนในปัจจุบัน

การทำให้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กลายเป็นพื้นที่อับโดยส่งผลให้เกิดการแบ่งขั้วทางศีลธรรมระหว่าง “ผู้ปกป้อง” กับ “ผู้คุกคาม” อย่างชัดเจน ซึ่งเอื้อต่อการผลิตชาตินิยมเชิงศาสนาและการทำให้ฝ่ายตรงข้ามถูกลดทอนความชอบธรรม ในทางศีลธรรม (Sen, 2009; Zellman & Fox, 2018) ในกรอบคิดนี้ ความขัดแย้งไม่ได้จำกัดอยู่ที่ระดับรัฐต่อรัฐ หากยังแทรกซึมลงไปในระดับสังคม วัฒนธรรม และชีวิตประจำวันของผู้คนในพื้นที่ชายแดน ด้วยเหตุนี้ บทความจึงตั้งข้อเสนองเชิงวิเคราะห์ว่า การทำความเข้าใจข้อพิพาทชายแดนที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถานและศาสนา จำเป็นต้องพิจารณาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในฐานะ “พื้นที่แห่งอำนาจเชิงศีลธรรม” (moralized space of power) มากกว่าการมองเป็นเพียงพื้นที่พิพาททางกฎหมายหรือความมั่นคง การขยับกรอบการวิเคราะห์เช่นนี้ไม่เพียงช่วยอธิบายเหตุผลของความขัดแย้งที่ยืดเยื้อของชายแดนไทย หากยังเปิดทางให้ตั้งคำถามต่อแนวทางการจัดการข้อพิพาทในอนาคต ที่อาจต้องให้ความสำคัญกับการจัดการความทรงจำ ศรัทธา และคุณค่าร่วม มากกว่าการพึ่งพากลไกทางกฎหมายเพียงอย่างเดียว

2. กรอบแนวคิด: การเมืองของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

2.1 ความหมายของ “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” ในมิติอำนาจ

ในทางสังคมศาสตร์ แนวคิดเรื่อง “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” มิได้จำกัดอยู่เพียงสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา หากแต่หมายถึงพื้นที่ที่ถูกทำให้มีความหมายเชิงคุณค่าและศีลธรรมเหนือพื้นที่ทั่วไปผ่านกระบวนการทางสังคม วัฒนธรรม และการเมือง (Kong, 2010; Hassner, 2009) ความศักดิ์สิทธิ์จึงมิใช่คุณสมบัติที่ติดมากับสถานที่โดยธรรมชาติ หากเป็นผลลัพธ์ของการให้ความหมายซ้ำ ๆ การเล่าเรื่อง และการยอมรับร่วมกันในสังคม พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในความหมายนี้จึงเป็น “พื้นที่ที่ถูกทำให้มีอำนาจ” มากกว่าจะเป็นเพียงพื้นที่แห่งศรัทธา

เมื่อพิจารณาในมิติอำนาจ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทำหน้าที่เป็นพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ที่สามารถผลิตและค้ำจุนอำนาจทางการเมืองได้อย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากความศักดิ์สิทธิ์ทำให้พื้นที่นั้นถูกวางไว้เหนือการต่อรองเชิงเหตุผลหรือผลประโยชน์ทั่วไป (Girard, 1977; Hassner, 2009) การตั้งคำถามหรือท้าทายอำนาจเหนือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จึงมักถูกตีความว่าเป็นการลบหลู่หรือคุกคามคุณค่าทางศีลธรรม ส่งผลให้การใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นเครื่องมือทางการเมืองมีพลังในการระดมความรู้สึกและความภักดีของสาธารณะ

ในบริบทของประเทศไทย พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มักถูกผนวกเข้ากับอัตลักษณ์แห่งชาติผ่านกระบวนการทำให้ศาสนาและประวัติศาสตร์กลายเป็นส่วนหนึ่งของโครงการชาตินิยม (Anderson, 2006; McCargo, 2019) โบราณสถานและศาสนสถานถูกนำเสนอในฐานะร่องรอยของความรุ่งเรืองในอดีตและความต่อเนื่องของชาติ ส่งผลให้การควบคุมพื้นที่ดังกล่าวไม่ใช่เพียงเรื่องของอำนาจรัฐ หากแต่เป็นเรื่องของการปกป้อง “คุณค่าร่วม” ที่ถูกนิยามว่าเป็นหัวใจของชาติ

นอกจากนี้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ยังสามารถทำหน้าที่เป็น “พื้นที่ศีลธรรม” (Moral space) ที่แบ่งแยกผู้คนออกเป็นฝ่ายที่มีความชอบธรรม และฝ่ายที่ถูกทำให้ผิดศีลธรรม (Lamont, 1992; Sen, 2009) การครอบครองหรือ

ปกป้องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จึงถูกวาดภาพว่าเป็นการกระทำที่ชอบธรรม ในขณะที่การอ้างสิทธิ์ของฝ่ายอื่นถูกทำให้กลายเป็นการรุกรานหรือคุกคามคุณค่าพื้นฐานของสังคม กลไกดังกล่าวมีบทบาทสำคัญในการผลิตความเป็น “เรา-เขา” ในบริบทความขัดแย้งทางการเมือง

ดังนั้นการทำความเข้าใจพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในมิติอำนาจ จำเป็นต้องมองเห็นว่าความศักดิ์สิทธิ์มิได้ลดทอนความเป็นการเมืองของพื้นที่ หากกลับทำให้การเมืองมีความเข้มข้นยิ่งขึ้น พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จึงเป็นทั้งสนามแห่งศรัทธาและสนามแห่งอำนาจ ที่รัฐและกลุ่มทางการเมืองใช้สร้างความชอบธรรม ควบคุมความหมาย และกำหนดขอบเขตของการโต้แย้งในสังคมร่วมสมัย

2.2 ศาสนา โบราณสถาน และรัฐชาติ

ศาสนาและโบราณสถานมีบทบาทสำคัญในการก่อรูปและค้ำจุนรัฐชาติสมัยใหม่ โดยเฉพาะในบริบทที่ความเป็นชาติไม่ได้ตั้งอยู่บนภาษา เชื้อชาติ หรืออาณาเขตที่ชัดเจนเพียงอย่างเดียว รัฐจำนวนมากจึงอาศัยศาสนาและมรดกทางวัฒนธรรมเป็นแหล่งที่มาของความชอบธรรมและความต่อเนื่องทางประวัติศาสตร์ (Anderson, 2006; McCargo, 2019) โบราณสถานและศาสนสถานถูกทำให้เป็น “สมบัติของชาติ” ผ่านการออกกฎหมาย การจัดการโดยรัฐ และการบรรจุไว้ในหลักสูตรการศึกษา ส่งผลให้พื้นที่เหล่านี้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของจินตนาการแห่งชาติอย่างเป็นทางการ

ในกระบวนการสร้างรัฐชาติ โบราณสถานมิได้ทำหน้าที่เป็นเพียงหลักฐานทางโบราณคดี หากแต่เป็นสัญลักษณ์ที่รัฐใช้ยืนยันความเป็นเจ้าของอดีต และโดยนัยเดียวกันความเป็นเจ้าของพื้นที่ในปัจจุบัน (Abu El-Haj, 2001; Assmann, 2011) การคัดเลือกโบราณสถานบางแห่งให้โดดเด่นในพื้นที่สาธารณะ ขณะที่สถานที่อื่นถูกละเลย สะท้อนให้เห็นถึงการเมืองของการจัดลำดับคุณค่า ซึ่งรัฐใช้กำหนดว่าอดีตแบบใดควรถูกจดจำในฐานะรากฐานของชาติ

ศาสนาในบริบทนี้จึงไม่ได้ดำรงอยู่แยกจากรัฐ หากถูกทำให้เป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างอำนาจและอัตลักษณ์แห่งชาติ โดยเฉพาะในสังคมที่ศาสนาหลักมีความสัมพันธ์แนบแน่นกับประวัติศาสตร์การก่อรูปของรัฐ (McCargo, 2019; Keyes, 2014) การอ้างศาสนาเพื่อปกป้องโบราณสถานหรือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จึงมีพลังในการสร้างความชอบธรรม ทางศีลธรรมให้แก่รัฐ และทำให้การครอบครองพื้นที่ถูกมองว่าเป็นหน้าที่ทางศีลธรรม มากกว่าการใช้อำนาจทางการเมือง

ในบริบทของข้อพิพาทชายแดน ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนา โบราณสถาน และรัฐชาติยิ่งทวีความซับซ้อนเมื่อโบราณสถานตั้งอยู่ในพื้นที่ที่เส้นพรมแดนสมัยใหม่ไม่สอดคล้องกับขอบเขตอำนาจในอดีต การอ้างสิทธิ์เหนือพื้นที่ดังกล่าวจึงไม่ใช่เพียงการโต้แย้งเชิงกฎหมาย หากแต่เป็นการช่วงชิงความหมายของประวัติศาสตร์และศรัทธา (Hassner, 2009; Lee, 2014) รัฐต่างๆ มักยกสถานะความศักดิ์สิทธิ์และคุณค่าทางวัฒนธรรมขึ้นมาเป็นเหตุผลสนับสนุนการอ้างสิทธิ์ เพื่อให้จุดยืนของตนดูชอบธรรมในสายตาสาธารณะทั้งภายในและระหว่างประเทศ

ด้วยเหตุนี้ศาสนาและโบราณสถานจึงทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมระหว่างอำนาจรัฐกับอารมณ์ความรู้สึกของสังคม การเมืองของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในระดับรัฐชาติจึงไม่เพียงกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับดินแดน หากยังหล่อหลอมวิธีที่ประชาชนรับรู้ความเป็นชาติ ศรัทธา และหน้าที่ทางศีลธรรมของตนเองในบริบทของความขัดแย้งชายแดนร่วมสมัย

2.3 ความทรงจำ ประวัติศาสตร์ และการอ้างสิทธิ์เหนือดินแดน

ความทรงจำและประวัติศาสตร์มีบทบาทสำคัญในการทำให้การอ้างสิทธิ์เหนือดินแดนมีความชอบธรรมมากกว่าการพึ่งพาเหตุผลทางกฎหมายเพียงอย่างเดียว ในบริบทของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ อดีตไม่ได้ถูกถ่ายทอดในฐานะข้อเท็จจริงที่เป็นกลาง หากแต่ถูกคัดเลือก จัดวาง และตีความใหม่ให้สอดคล้องกับอัตลักษณ์และผลประโยชน์ของรัฐชาติ (Assmann, 2011; Ricoeur, 2004) กระบวนการนี้ทำให้ประวัติศาสตร์กลายเป็นทรัพยากรเชิงศีลธรรม ที่สามารถใช้สนับสนุนการอ้างสิทธิ์เหนือพื้นที่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีความหมายทางศาสนาและวัฒนธรรมสูง การเมืองของความทรงจำ (Politics of memory) แสดงออกผ่านการเลือกจำและการทำให้ลืมอย่างเป็นระบบ อดีตบางช่วงถูกยกย่องให้เป็นช่วงเวลาแห่งความรุ่งเรืองและความชอบธรรม ขณะที่อดีตอีกจำนวนมากโดยเฉพาะประวัติศาสตร์ที่สะท้อนความหลากหลาย การทับซ้อนของอำนาจ หรือความไม่แน่นอนของพรมแดนถูกกลบตอนหรือทำให้เจียบหาย (Ricoeur, 2004; Abu El-Haj, 2001) ในกรณีของโบราณสถานชายแดน การเลือกจำเช่นนี้ทำให้สถานที่เดียวกันถูกผูกโยงกับเรื่องเล่าของชาติฝ่ายเดียว และตัดทอนความเป็นไปได้ของความทรงจำร่วมข้ามพรมแดน

เมื่อความทรงจำถูกทำให้เป็นของชาติ การอ้างสิทธิ์เหนือดินแดนจึงถูกยกระดับจากการโต้แย้งเชิงเทคนิคไปสู่การปกป้องศักดิ์ศรีและคุณค่าทางศีลธรรมของสังคม การทำลายการอ้างสิทธิ์ดังกล่าวจึงถูกตีความว่าเป็นการปฏิเสธประวัติศาสตร์และอัตลักษณ์ของชาติ ไม่ใช่เพียงการไม่เห็นด้วยเชิงกฎหมาย (Anderson, 2006; Sen, 2009) กลไกนี้ทำให้ข้อพิพาทที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มีแนวโน้มยืดเยื้อและตึงเครียดมากขึ้น เนื่องจากการประนีประนอมถูกมองว่าเป็นการ “ยอมแพ้ต่ออดีต”

ในบริบทเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งพรมแดนสมัยใหม่จำนวนมากถูกกำหนดภายใต้อิทธิพลอาณานิคม ความทรงจำก่อนรัฐชาติยิ่งมีความสำคัญในการรองรับการอ้างสิทธิ์เหนือพื้นที่ (Scott, 2009; Keyes, 2014) โบราณสถานและศาสนสถานจึงถูกทำให้เป็นหลักฐานของความต่อเนื่องทางประวัติศาสตร์ แม้ความเป็นจริงในอดีตจะมีลักษณะพหุศูนย์อำนาจและยืดหยุ่นกว่าที่เรื่องเล่าของรัฐชาตินำเสนอ การทำความเข้าใจบทบาทของความทรงจำและประวัติศาสตร์ในลักษณะนี้จึงเป็นกุญแจสำคัญในการอธิบายว่า เหตุใดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จึงกลายเป็นสนามการเมืองที่อ่อนไหวและยากต่อการคลี่คลายในข้อพิพาทชายแดนร่วมสมัย

3. พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กับข้อพิพาทชายแดน

3.1 โบราณสถานในฐานะเครื่องมือทางการเมืองระหว่างรัฐ

โบราณสถานในบริบทของข้อพิพาทระหว่างรัฐมิได้ดำรงอยู่ในฐานะวัตถุทางประวัติศาสตร์ที่เป็นกลาง หากแต่ถูกทำให้เป็น “หลักฐานเชิงศีลธรรม” ที่รัฐใช้ยืนยันความชอบธรรมของตนเหนือดินแดน (Assmann, 2011; Abu El-Haj, 2001) การอ้างถึงอายุ ความยิ่งใหญ่ และความเชื่อมโยงกับอารยธรรมในอดีต ทำให้โบราณสถานถูกยกระดับจากมรดกทางวัฒนธรรมไปสู่ทรัพยากรทางการเมืองที่มีพลังสูง โดยเฉพาะเมื่อโบราณสถานนั้นตั้งอยู่ในพื้นที่ชายแดนที่มีความคลุมเครือทางประวัติศาสตร์และกฎหมาย

ในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ โบราณสถานมักถูกใช้เป็นสัญลักษณ์เพื่อทำให้การอ้างสิทธิ์เหนือดินแดนดูมีรากฐานลึกซึ้งและชอบธรรมยิ่งขึ้น รัฐไม่เพียงอ้างเส้นพรมแดนหรือแผนที่ หากยังอ้างความเป็น “เจ้าของอดีต” เพื่อเชื่อมโยงอดีตกับอธิปไตยในปัจจุบัน (Anderson, 2006; Lee, 2014) กลไกดังกล่าวทำให้ข้อพิพาทซึ่งอาจเริ่มต้นจากการตีความกฎหมายหรือสนธิสัญญา กลายเป็นการช่วงชิงความหมายของประวัติศาสตร์และอัตลักษณ์แห่งชาติ

นักวิชาการชี้ว่า เมื่อโบราณสถานถูกผูกโยงเข้ากับศักดิ์ศรีของชาติ การเจรจาทางการทูตย่อมเผชิญข้อจำกัดทางศีลธรรมที่รุนแรงขึ้น การยอมถอยหรือประนีประนอมอาจถูกมองว่าเป็นการทรยศต่อบรรพชนหรือมรดกของชาติ มากกว่าการตัดสินใจเชิงยุทธศาสตร์ (Hassner, 2009; Zellman & Fox, 2018) โบราณสถานจึงทำหน้าที่เป็น “เส้นแดงเชิงศีลธรรม” ที่รัฐใช้กำหนดขอบเขตของสิ่งที่สามารถต่อรองได้ในเวทีระหว่างประเทศ ยิ่งไปกว่านั้น การใช้โบราณสถานเป็นเครื่องมือทางการเมืองยังส่งผลต่อการรับรู้ของสาธารณะภายในประเทศ ผ่านสื่อ การศึกษา และวาทกรรมชาตินิยม โบราณสถานถูกทำให้เป็นภาพแทนของความถูกต้องทางประวัติศาสตร์และความชอบธรรมของรัฐ ขณะที่การอ้างสิทธิ์ของรัฐอื่นถูกทำให้ดูเป็นการรุกรานหรือบิดเบือนอดีต (Sen, 2009; McCargo, 2019) กระบวนการนี้ทำให้โบราณสถานไม่เพียงเป็นประเด็นทางการทูต หากยังกลายเป็นสนามการเมืองภายในที่รัฐสามารถใช้ระดมความชอบธรรมและความภักดีของประชาชน

ดังนั้นการทำความเข้าใจโบราณสถานในข้อพิพาทระหว่างรัฐ จำเป็นต้องมองเห็นบทบาทของโบราณสถานในฐานะเครื่องมือเชิงสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงอดีต ศีลธรรม และอำนาจเข้าด้วยกัน การมองโบราณสถานเพียงในฐานะวัตถุทางวัฒนธรรมย่อมไม่เพียงพอ หากไม่พิจารณาว่าโบราณสถานถูกทำให้เป็นการเมือง และถูกใช้กำกับความหมายของอธิปไตยในเวทีระหว่างรัฐอย่างไร

3.2 กรณีปราสาทพระวิหาร: ความศักดิ์สิทธิ์ ความเป็นชาติ และอธิปไตย

กรณีปราสาทพระวิหารสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่า โบราณสถานสามารถถูกทำให้เป็นศูนย์กลางของความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างรัฐได้อย่างไร แม้ศาลยุติธรรมระหว่างประเทศจะมีคำวินิจฉัยในประเด็นทางกฎหมายแล้ว แต่ข้อพิพาทกลับไม่ยุติลง หากกลับทวีความตึงเครียดในระดับสังคมและการเมืองภายในประเทศ

(Lee, 2014) ปราสาทพระวิหารจึงมิได้เป็นเพียงกรณีพิพาทเรื่องเส้นพรมแดน หากแต่เป็นสนามการเมืองที่ความศักดิ์สิทธิ์และอัตลักษณ์แห่งชาติถูกนำมาหลอมรวมเข้าด้วยกัน

ความศักดิ์สิทธิ์ของปราสาทพระวิหารไม่ได้จำกัดอยู่ที่มิติทางศาสนาเท่านั้น หากยังถูกทำให้เป็นสัญลักษณ์ของความรุ่งเรืองทางอารยธรรมและศักดิ์ศรีของชาติ ผ่านการเล่าเรื่องทางประวัติศาสตร์และการนำเสนอในพื้นที่สาธารณะ (Assmann, 2011; Anderson, 2006) รัฐและชนชั้นนำทางการเมืองทั้งไทยและกัมพูชามีบทบาทสำคัญในการคัดเลือกและเน้นย้ำอดีตบางช่วง เพื่อให้ปราสาทพระวิหารถูกจดจำในฐานะ “มรดกของชาติ” มากกว่ามรดกร่วมของภูมิภาค กระบวนการนี้ทำให้การอ้างสิทธิ์เหนือพื้นที่ที่ถูกยกระดับเป็นประเด็นเชิงศีลธรรมที่ยากต่อการตั้งคำถามในบริบทการเมืองภายในประเทศ ข้อพิพาทปราสาทพระวิหารถูกใช้เป็นเครื่องมือในการระดมชาตินิยมและความชอบธรรมของรัฐทั้งประเทศไทยและกัมพูชา การอ้างการปกป้องโบราณสถานและศักดิ์ศรีของชาติทำให้ฝ่ายการเมืองสามารถสร้างเส้นแบ่งระหว่าง “ผู้รักชาติ” กับ “ผู้บ่อนทำลายชาติ” ได้อย่างชัดเจน (McCargo, 2019; Sen, 2009) ความขัดแย้งระหว่างรัฐจึงแทรกซึมเข้าสู่การเมืองภายในและความสัมพันธ์ทางสังคม ส่งผลให้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กลายเป็นตัวเร่งปฏิกิริยาของความแตกแยก

ในระดับระหว่างประเทศ กรณีปราสาทพระวิหารแสดงให้เห็นข้อจำกัดของกรอบกฎหมายระหว่างประเทศในการจัดการข้อพิพาทที่มีมิติศักดิ์สิทธิ์และอารมณ์ของชาติเป็นแกนกลาง แม้คำตัดสินทางกฎหมายจะมีผลผูกพันแต่ไม่สามารถลดทอนพลังของวาทกรรมศีลธรรมและความทรงจำทางประวัติศาสตร์ที่รัฐต่าง ๆ ใช้สนับสนุนจุดยืนของตนได้ (Hassner, 2009; Zellman & Fox, 2018) กรณีนี้จึงตอกย้ำว่าการทำความเข้าใจข้อพิพาทชายแดนที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ จำเป็นต้องพิจารณาควบคู่ทั้งมิติอำนาจ ศาสนา และการเมืองของความทรงจำ มากกว่าการพึ่งพาการอธิบายเชิงกฎหมายเพียงลำพัง

3.3 การเปรียบเทียบกับกรณีต่างประเทศ: รูปแบบร่วมของการเมืองพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

เมื่อพิจารณากรณีปราสาทพระวิหารในเชิงเปรียบเทียบกับข้อพิพาทพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในบริบทอื่น จะพบรูปแบบร่วมบางประการที่สะท้อนกลไกสากลของการเมืองพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ กรณีเยรูซาเล็มเป็นตัวอย่างสำคัญที่ศาสนา ประวัติศาสตร์ และอธิปไตยถูกผูกโยงเข้าด้วยกันอย่างแนบแน่น จนทำให้พื้นที่หนึ่งเดียวถูกอ้างสิทธิ์ในฐานะศูนย์กลางทางศีลธรรมของหลายกลุ่มพร้อมกัน (Bregier et al., 2012; Dumper, 2019) เช่นเดียวกับกรณีปราสาทพระวิหาร พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในเยรูซาเล็มถูกทำให้เป็น “หลักฐานแห่งความชอบธรรม” ที่ยากต่อการเจรจาต่อรอง เนื่องจากการประนีประนอมถูกตีความว่าเป็นการละเมิดคุณค่าทางศาสนาและอัตลักษณ์ของกลุ่มตน

ในเอเชียใต้และตะวันออกกลาง งานวิชาการจำนวนมากชี้ให้เห็นว่า ความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับศาสนสถานมีแนวโน้มยืดเยื้อและดึงอารมณ์สาธารณะได้สูงกว่าข้อพิพาทเชิงดินแดนทั่วไป เนื่องจากพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ถูกทำให้เป็น “พื้นที่ต้องห้าม” ต่อการประนีประนอมเชิงเหตุผล (Hassner, 2009; Reiter, 2017) รูปแบบดังกล่าวสะท้อนว่าความศักดิ์สิทธิ์ทำหน้าที่ลดทอนพื้นที่ของการเมืองแบบเจรจา และเพิ่มน้ำหนักให้กับการเมืองเชิงศีลธรรมและอารมณ์ ซึ่งคล้ายคลึงกับสิ่งที่ปรากฏในกรณีชายแดนไทย-กัมพูชา

อีกประเด็นหนึ่งที่ปรากฏร่วมกันในหลายกรณี คือการทำให้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กลายเป็นเครื่องมือของรัฐบาลในการสร้างเอกภาพภายใน ท่ามกลางความไม่มั่นคงหรือความขัดแย้งทางการเมืองภายในประเทศ รัฐมักยกระดับประเด็นศาสนาและโบราณสถานขึ้นมาเป็นสัญลักษณ์ของความสามัคคีและศักดิ์ศรีของชาติ (Anderson, 2006; McCargo, 2019) กระบวนการนี้ทำให้อัฒิพาทระหว่างรัฐไม่เพียงดำรงอยู่ในเวทีระหว่างประเทศ หากยังถูกใช้เป็นทรัพยากรทางการเมืองภายใน ซึ่งส่งผลให้ความขัดแย้งมีแรงต้านต่อการคลี่คลายมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตามการเปรียบเทียบกรณีต่างประเทศยังชี้ให้เห็นความเป็นไปได้ของแนวทางทางเลือกในการจัดการพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ งานบางชิ้นเสนอรูปแบบการจัดการร่วม การยอมรับพหุความทรงจำ และการแยกศาสนาออกจากการอ้างอธิปไตยโดยตรง เพื่อลดความตึงเครียดและเปิดพื้นที่การเจรจา (Reiter, 2017; Dumper, 2019) การมองกรณีปราสาทพระวิหารในกรอบเปรียบเทียบเช่นนี้จึงช่วยให้เห็นว่า ความขัดแย้งมิได้เป็นผลลัพธ์ที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ของความศักดิ์สิทธิ์ หากขึ้นอยู่กับว่ารัฐและสังคมเลือกจัดการความหมายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อย่างไรในทางการเมือง

4. ผลกระทบทางสังคมและการเมืองของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

4.1 การสร้างภาพ “เรา-เขา” และศัตรูเชิงศีลธรรม

การเมืองของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มีบทบาทสำคัญในการสร้างเส้นแบ่งเชิงศีลธรรมระหว่าง “เรา” กับ “เขา” ผ่านกระบวนการทำให้อัฒิพาทเชิงดินแดนกลายเป็นอัฒิพาทเชิงคุณค่า เมื่อโบราณสถานหรือศาสนสถานถูกนิยามว่าเป็นหัวใจของชาติ การปกป้องพื้นที่ดังกล่าวจึงถูกยกระดับเป็นหน้าที่ทางศีลธรรม ขณะที่ฝ่ายที่อ้างสิทธิ์ทับซ้อนหรือมีมุมมองต่างออกไปถูกวาดภาพว่าเป็นผู้คุกคามศรัทธาและศักดิ์ศรีของชาติ (Sen, 2009; Lamont, 1992) กลไกนี้ทำให้ความขัดแย้งไม่ได้อำจกอยู่ทุ่ระดับนโยบายหรือกฎหมาย หากแทรกซึมเข้าสู่ระดับอารมณ์และจริยธรรมของสังคม

ในกระบวนการดังกล่าว รัฐและชนชั้นนำทางการเมืองมักใช้วาทกรรมศาสนาและประวัติศาสตร์เพื่อทำให้ความแตกต่างทางการเมืองกลายเป็นความแตกต่างทางศีลธรรม การอ้างถึงบรรพชน ความเสียสละ และความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่ ทำให้การคัดค้านหรือการตั้งคำถามต่อจุดยืนของรัฐถูกตีความว่าเป็นการไม่จงรักภักดีหรือการลบหลู่คุณค่าพื้นฐานของชาติ (Anderson, 2006; McCargo, 2019) ผลลัพธ์คือการลดทอนความชอบธรรมของเสียงที่แตกต่าง และการทำให้พื้นที่สาธารณะสำหรับการอภิปรายอย่างมีเหตุผลแคบลง

การสร้างศัตรูเชิงศีลธรรมยังส่งผลให้ฝ่ายตรงข้ามถูกทำให้เป็น “ผู้อื่น” ที่ไม่เพียงผิดกฎหมายหรือผิดข้อตกลง หากยังถูกมองว่าผิดศีลธรรมโดยเนื้อแท้ การอ้างสิทธิ์ของอีกฝ่ายจึงไม่ถูกพิจารณาในฐานะข้อโต้แย้งที่อาจต่อรองได้ แต่ถูกมองว่าเป็นการรุกรานหรือการบิดเบือนอดีต (Hassner, 2009; Zellman & Fox, 2018) ในบริบทเช่นนี้ ความขัดแย้งมีแนวโน้มถูกทำให้เป็นเรื่องของศักดิ์ศรีและศรัทธา มากกว่าประเด็นที่สามารถแก้ไขผ่านกลไกทางการเมืองหรือกฎหมาย

ยิ่งไปกว่านั้นการแบ่งขั้วแบบ “เรา-เขา” ในกรณีพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ยังส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนข้ามพรมแดน ชุมชนที่เคยมีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจร่วมกันอาจถูกดึงเข้าไปอยู่ในกรอบของความหวาดระแวงและความเป็นศัตรู ผ่านการผลิตซ้ำของวาทกรรมชาตินิยมในสื่อและการศึกษา (Keyes, 2014; Scott, 2009) การเมืองของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จึงไม่เพียงสร้างศัตรูในระดับรัฐ หากยังหล่อหลอมการรับรู้และความรู้สึกของผู้คนในชีวิตประจำวัน

ดังนั้นการวิเคราะห์การสร้างภาพ “เรา-เขา” ในข้อพิพาทที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ช่วยให้เห็นว่าความขัดแย้งไม่ได้เกิดจากความแตกต่างทางผลประโยชน์เพียงอย่างเดียว หากเป็นผลจากกระบวนการทำให้การเมืองกลายเป็นเรื่องของศีลธรรม การทำความเข้าใจกลไกนี้จึงเป็นกุญแจสำคัญในการอธิบายว่า เหตุใดข้อพิพาทชายแดนที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและโบราณสถานจึงมีพลังในการระดมอารมณ์และยากต่อการคลี่คลายอย่างยั่งยืน

4.2 ผลกระทบต่อชุมชนชายแดน

แม้การเมืองของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จะถูกขับเคลื่อนในระดับรัฐและวาทกรรมชาตินิยม แต่ผลกระทบที่เป็นรูปธรรมกลับตกอยู่กับชุมชนชายแดนซึ่งดำรงชีวิตอยู่กับพื้นที่พิพาทโดยตรง เมื่อโบราณสถานและศาสนสถานถูกยกระดับเป็นสัญลักษณ์แห่งอธิปไตย พื้นที่ชายแดนย่อมถูกทำให้กลายเป็นพื้นที่เฝ้าระวังและความมั่นคง มากกว่าจะเป็นพื้นที่ของการดำรงชีวิตร่วมกัน (Scott, 2009; Keyes, 2014) ชุมชนท้องถิ่นซึ่งเคยมีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และเครือญาติข้ามพรมแดน จึงต้องเผชิญกับข้อจำกัดใหม่ ๆ ที่รัฐกำหนดขึ้นภายใต้เหตุผลของการปกป้องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

การทำให้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กลายเป็นประเด็นความมั่นคง ส่งผลให้การเคลื่อนไหว การประกอบอาชีพ และการใช้ทรัพยากรของชุมชนชายแดนถูกควบคุมอย่างเข้มงวดมากขึ้น การเข้าถึงพื้นที่ทำกิน เส้นทางสัญจร หรือแม้แต่การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา อาจถูกจำกัดหรืออยู่ภายใต้การอนุญาตของรัฐ (Keyes, 2014; Scott, 2009) ในบริบทเช่นนี้ชุมชนท้องถิ่นมักถูกลดบทบาทจาก “ผู้มีความสัมพันธ์กับพื้นที่” ลงเหลือเพียง “ผู้พำนักในพื้นที่ยุทธศาสตร์” ที่ต้องปฏิบัติตามตรรกะความมั่นคงของรัฐ

นอกจากนี้วาทกรรมชาตินิยมที่ผูกโยงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กับศีลธรรมของชาติ ยังส่งผลต่อการรับรู้และความสัมพันธ์ทางสังคมภายในชุมชนชายแดนเอง การถูกจัดวางให้อยู่ใกล้ “พื้นที่พิพาท” ทำให้ชุมชนบางกลุ่มถูกมองด้วยความหวาดระแวงในฐานะผู้ที่อาจมีความจงรักภักดีไม่ชัดเจน หรือมีความเชื่อมโยงกับ “ฝ่ายตรงข้าม” (Sen, 2009; McCargo, 2019) สถานะทางสังคมของชุมชนชายแดนจึงเปราะบางและอาจถูกตั้งคำถามได้ง่ายในช่วงที่ความขัดแย้งทวีความตึงเครียด

ผลกระทบอีกประการหนึ่งคือการทำให้เสียงและประสบการณ์ของชุมชนชายแดนถูกลบด้วยวาทกรรมระดับชาติ เรื่องเล่าของรัฐเกี่ยวกับศาสนา ประวัติศาสตร์ และอธิปไตยมักไม่เปิดพื้นที่ให้กับความทรงจำท้องถิ่นที่สะท้อนการอยู่ร่วมกันข้ามพรมแดนมาอย่างยาวนาน (Assmann, 2011; Ricoeur, 2004) ความทรงจำร่วมเหล่านี้ถูกทำให้เงียบหาย เพราะไม่สอดคล้องกับเรื่องเล่าของชาติที่ต้องการความชัดเจนและเอกภาพ ดังนั้นการเมืองของ

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จึงสร้างต้นทุนทางสังคมที่สูงให้กับชุมชนชายแดนทั้งในแง่เศรษฐกิจ ความมั่นคงในชีวิต และความสัมพันธ์ทางสังคม การทำความเข้าใจผลกระทบในระดับชุมชนช่วยเปิดให้เห็นด้านที่ถูกลืมของข้อพิพาทชายแดน และชี้ให้เห็นว่า การจัดการความขัดแย้งที่มุ่งเน้นเพียงศักดิ์ศรีของรัฐ อาจละเลยชีวิตและศักดิ์ศรีของผู้คนที่อาศัยอยู่กับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นโดยตรง

ในกรณีปราสาทพระวิหาร การสร้างภาพ “เรา-เขา” และศัตรูเชิงศีลธรรมปรากฏอย่างเด่นชัดผ่านการเล่าเรื่องของรัฐและวาทกรรมชาตินิยมที่ผูกโยงโบราณสถานเข้ากับศาสนา ประวัติศาสตร์ และศักดิ์ศรีของชาติ ฝ่าย “เรา” ถูกนิยามในฐานะผู้ปกป้องมรดกศักดิ์สิทธิ์และผู้สืบทอดอารยธรรมอันชอบธรรม ขณะที่ฝ่าย “เขา” ถูกวาดภาพว่าเป็นผู้รุกรานหรือผู้บิดเบือนอดีต และในบางกรณีถูกทำให้เป็นผู้ลบหลู่คุณค่าทางศีลธรรมของชาติ การอ้างสิทธิ์เหนือพื้นที่จึงไม่ถูกนำเสนอในฐานะข้อพิพาททางกฎหมายที่อาจต่อรองได้ หากถูกยกระดับเป็นการต่อสู้ระหว่างความถูกต้องกับความผิดศีลธรรม กลไกดังกล่าวทำให้ฝ่ายตรงข้ามถูกทำให้เป็น “ศัตรูเชิงศีลธรรม” มากกว่าคู่แข่งทางการเมือง และทำให้การตั้งคำถามหรือการประนีประนอมถูกตีความว่าเป็นการทรยศต่อศรัทธาและอัตลักษณ์ของชาติ กระบวนการนี้สะท้อนให้เห็นว่ากรณีปราสาทพระวิหารมิได้เป็นเพียงข้อพิพาทเชิงอธิปไตย หากเป็นสนามการเมืองที่ศีลธรรมถูกนำมาใช้กำกับเส้นแบ่งของความเป็นพวกเดียวกันและความเป็นศัตรูอย่างชัดเจน

4.3 ผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและสังคม

การเมืองของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มิได้ส่งผลเพียงต่อชุมชนชายแดน หากยังสั่นคลอนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมในวงกว้าง โดยเฉพาะเมื่อรัฐผูกโยงศาสนาและโบราณสถานเข้ากับวาทกรรมอธิปไตยและความมั่นคง การกำหนดนโยบายและการใช้อำนาจของรัฐจึงมีลักษณะเชิงศีลธรรมและสัญลักษณ์สูง ส่งผลให้การตั้งคำถามหรือการวิพากษ์นโยบายเกี่ยวกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ถูกทำให้กลายเป็นเรื่องอ่อนไหวหรือถูกมองว่าเป็นการบ่อนทำลายชาติ (Asad, 2003; Sen, 2009) ภาวะเช่นนี้ทำให้พื้นที่สาธารณะของการถกเถียงเชิงเหตุผลระหว่างรัฐกับสังคมแคบลงอย่างมีนัยสำคัญ

ในระดับเชิงโครงสร้าง การทำให้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นเรื่องความมั่นคง ส่งผลให้รัฐมีแนวโน้มใช้อำนาจแบบรวมศูนย์และอาศัยกลไกด้านความมั่นคงมากกว่ากลไกการมีส่วนร่วมของสังคม การตัดสินใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ การพัฒนา หรือการเข้าถึงโบราณสถานในพื้นที่พิพาท มักถูกกำหนดจากส่วนกลาง โดยมีเหตุผลด้านอธิปไตยเป็นตัวนำ (McCargo, 2019; Scott, 2009) กระบวนการดังกล่าวทำให้สังคม โดยเฉพาะภาคประชาชนและชุมชนท้องถิ่น ถูกลดบทบาทเป็นเพียงผู้รับนโยบาย มากกว่าคู่เจรจาที่มีอำนาจต่อรอง

นอกจากนี้การเมืองของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ยังสร้างความตึงเครียดเชิงความไว้วางใจระหว่างรัฐกับสังคม เมื่อรัฐอ้างศาสนาและประวัติศาสตร์เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการใช้อำนาจ ความชอบธรรมดังกล่าวอาจไม่สอดคล้องกับประสบการณ์ชีวิตจริงของประชาชนในพื้นที่ (Ricoeur, 2004; Assmann, 2011) ช่องว่างระหว่าง

เรื่องเล่าของรัฐกับความทรงจำของสังคม จึงนำไปสู่ความรู้สึกแปลกแยก (alienation) และการตั้งคำถามต่อความจริงใจของรัฐในการปกป้องผลประโยชน์ของประชาชนอย่างแท้จริง

ในระยะยาวความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและสังคมที่ถูกกำกับด้วยวาทกรรมศักดิ์สิทธิ์และความมั่นคง อาจบ่อนทำลายหลักการปกครองแบบมีส่วนร่วมและหลักนิติธรรม การใช้อำนาจที่อาศัยสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์เป็นเกราะคุ้มกันทางการเมือง ทำให้การตรวจสอบถ่วงดุลและความรับผิดชอบของรัฐต่อสังคมอ่อนแอลง (Asad, 2003; Sen, 2009) ภายใต้งื่อนไขเช่นนี้ การเมืองของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จึงไม่เพียงเป็นประเด็นชายแดน หากแต่เป็นโจทย์สำคัญของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ ศาสนา และสังคมในโลกสมัยใหม่

5. ทางเลือกเชิงจริยธรรมและนโยบาย

5.1 การเมืองของความชอบธรรมและการจัดการข้อพิพาท

ข้อพิพาทที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ไม่สามารถตีความได้เพียงผ่านกรอบกฎหมายหรือสนธิสัญญา เนื่องจากความชอบธรรมของการอ้างสิทธิ์นั้นถูกกำหนดร่วมกันโดยวาทกรรมทางศาสนา ประวัติศาสตร์ และอารมณ์ของสังคม (Assmann, 2011; Hassner, 2009) รัฐและชนชั้นนำทางการเมืองมักอาศัยความศักดิ์สิทธิ์และความเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์เป็นเกราะป้องกันในการเจรจาและการตัดสินใจเชิงยุทธศาสตร์ ทำให้ข้อพิพาทชายแดนในลักษณะนี้มีความซับซ้อนและยืดเยื้อมากกว่าข้อพิพาทดินแดนทั่วไป

การเมืองของความชอบธรรมยังสะท้อนผ่านการจัดการความทรงจำและการเลือกจำ-ลืม โดยรัฐมักเน้นย้ำอดีตที่สนับสนุนสิทธิอธิปไตยของตน ขณะเดียวกันอดีตที่อาจสนับสนุนการอ้างสิทธิ์ของฝ่ายตรงข้ามถูกละเลยหรือทำให้เจียบหาย (Ricoeur, 2004; Abu El-Haj, 2001) กลไกนี้ช่วยให้รัฐสามารถสร้างข้ออ้างเชิงศีลธรรมในการปกป้องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และทำให้ข้อพิพาทซับซ้อนยิ่งขึ้นเนื่องจากการเจรจาต่อรองต้องเผชิญทั้งข้อเท็จจริงทางกฎหมายและความเชื่อถือทางศีลธรรมของสังคม

ในระดับปฏิบัติ การจัดการข้อพิพาทในบริบทพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มักต้องอาศัยแนวทางหลากหลาย ทั้งการเจรจาเชิงการทูต การจัดการด้านวัฒนธรรมร่วม การสร้างข้อตกลงอนุรักษ์โบราณสถาน และการจัดทำกรอบความร่วมมือข้ามชาติ (Reiter, 2017; Dumper, 2019) แนวทางเหล่านี้มุ่งลดความตึงเครียดและสร้างความเข้าใจร่วม โดยยังคงให้ความสำคัญกับความหมายเชิงศีลธรรมของพื้นที่ แต่ต้องไม่ละทิ้งความเป็นไปได้ของการประนีประนอมในเชิงปฏิบัติ

การเมืองของความชอบธรรมในข้อพิพาทพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จึงเป็นทั้งเครื่องมือและอุปสรรค: เป็นเครื่องมือในการสร้างเอกภาพและความชอบธรรมให้แก่รัฐ แต่ในเวลาเดียวกันก็เป็นอุปสรรคต่อการเจรจาและการจัดการความขัดแย้งอย่างมีเหตุผล การทำความเข้าใจกลไกนี้ช่วยให้เห็นว่า การแก้ไขข้อพิพาทเช่นนี้จำเป็นต้องเชื่อมโยงมิติทางกฎหมาย วัฒนธรรม และความรู้สึกศีลธรรมของประชาชนควบคู่กัน

5.2 แนวทางการสร้างพื้นที่เจรจาและความเข้าใจร่วม

เพื่อจัดการข้อพิพาทที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อย่างยั่งยืน แนวทางเชิงปฏิบัติจำเป็นต้องให้ความสำคัญทั้งด้านวัฒนธรรม ความศรัทธา และความชอบธรรมของรัฐควบคู่กัน การสร้างพื้นที่เจรจาที่เปิดกว้างสำหรับทุกฝ่าย ช่วยให้เสียงของชุมชนท้องถิ่นและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียถูกนำมาพิจารณา ไม่เพียงแต่เน้นเรื่องอธิปไตยหรืออารมณชาตินิยมเท่านั้น (Reiter, 2017; Dumper, 2019) การมีส่วนร่วมเช่นนี้สามารถลดความตึงเครียดและสร้างความเข้าใจร่วมในประเด็นที่ละเอียดอ่อนทางศีลธรรมและวัฒนธรรม

หนึ่งในกลยุทธ์สำคัญคือการยอมรับพหุความทรงจำ (plurality of memories) และการเล่าเรื่องร่วมของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ รัฐและนักวิชาการสามารถทำงานร่วมกับชุมชนท้องถิ่นในการสร้างเรื่องเล่าที่สะท้อนทั้งอดีตและปัจจุบัน เพื่อหลีกเลี่ยงการเลือกจำหรือลืมที่มักสร้างความขัดแย้งและทำให้ฝ่ายตรงข้ามถูกทำให้เป็นศัตรูเชิงศีลธรรม (Assmann, 2011; Ricoeur, 2004) การเปิดโอกาสให้มีการบรรจุเรื่องเล่าหลากหลายเข้าในหลักสูตร การศึกษา สื่อสาธารณะ และกิจกรรมวัฒนธรรม สามารถช่วยให้ประชาชนเข้าใจบริบทประวัติศาสตร์อย่างรอบด้าน และลดอคติที่ทำให้เกิดความขัดแย้ง

นอกจากนี้การจัดตั้งข้อตกลงอนุรักษโบราณสถานและการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ร่วมกัน (Shared heritage frameworks) ยังเป็นแนวทางที่มีประสิทธิภาพในการสร้างความร่วมมือข้ามพรมแดน ตัวอย่างจากกรณีเยรูซาเล็ม และเอเชียใต้ชี้ให้เห็นว่า การกำหนดกรอบที่เคารพศักดิ์ศรีทางศาสนาและวัฒนธรรมของทุกฝ่าย ช่วยลดแรงกดดันเชิงอารมณ์และสร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการเจรจาต่อรอง (Hassner, 2009; Breger et al., 2012) การจัดการเชิงสัญลักษณ์เช่นนี้จึงทำให้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กลายเป็นสะพานแห่งความเข้าใจแทนที่จะเป็นเครื่องมือแห่งความขัดแย้ง สุดท้าย การสร้างพื้นที่เจรจาอย่างมีประสิทธิภาพจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือระหว่างรัฐ นักวิชาการ ชุมชนท้องถิ่น และองค์กรระหว่างประเทศ การทำงานร่วมกันนี้ไม่เพียงลดความตึงเครียด แต่ยังเสริมสร้างความเข้าใจร่วมและความเชื่อถือนระหว่างรัฐและสังคม (Dumper, 2019; Reiter, 2017) การบูรณาการมิติทางกฎหมาย วัฒนธรรม และศีลธรรมเข้าด้วยกันจึงเป็นกุญแจสำคัญในการจัดการข้อพิพาทพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อย่างยั่งยืน

5.3 การประนีประนอมเชิงวัฒนธรรมและศีลธรรม

การแก้ไขข้อพิพาทพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อย่างยั่งยืนต้องอาศัยแนวทางการประนีประนอมที่คำนึงถึงมิติวัฒนธรรมและศีลธรรมควบคู่ไปกับการรอบกฎหมาย การเจรจาเชิงวัฒนธรรม (Cultural negotiation) ช่วยให้ฝ่ายต่าง ๆ สามารถระบุดูจุดร่วมของความศักดิ์สิทธิ์และคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โดยไม่ลดทอนความชอบธรรมของแต่ละฝ่าย (Dumper, 2019; Reiter, 2017) การเปิดพื้นที่สำหรับการแลกเปลี่ยนเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์และพิธีกรรมทางศาสนา จึงเป็นวิธีหนึ่งที่จะช่วยสร้างความเข้าใจร่วมและลดความตึงเครียดเชิงอารมณ์

กลยุทธ์สำคัญอีกประการคือการยอมรับความแตกต่างและความหลากหลายของความทรงจำ (Plurality of memories) การเปิดโอกาสให้ฝ่ายต่างๆ บันทึกและสื่อสารเรื่องเล่าของตนเองเกี่ยวกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ความขัดแย้งลดลงจากการถูกมองว่าเป็นการรุกรานเชิงศีลธรรม และเปลี่ยนเป็นการแลกเปลี่ยนความหมายและ

ความทรงจำร่วม (Assmann, 2011; Ricoeur, 2004) กลไกนี้ช่วยป้องกันการสร้างศัตรูเชิงศีลธรรมและเสริมสร้างความเชื่อถือนระหว่างรัฐและสังคม

นอกจากนี้ การใช้กรอบการอนุรักษ์โบราณสถานร่วมกัน (Shared heritage frameworks) ช่วยให้การจัดการพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สามารถเกิดขึ้นได้อย่างมีระบบและเป็นรูปธรรม ข้อตกลงเช่นนี้สามารถกำหนดขอบเขตการเข้าถึง การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ โดยคงไว้ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์และคุณค่าทางวัฒนธรรมของแต่ละฝ่าย (Hassner, 2009; Breger et al., 2012) การประนีประนอมเชิงวัฒนธรรมเช่นนี้จึงไม่เพียงลดความขัดแย้งแต่ยังเปิดทางให้เกิดความร่วมมือและสร้างพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมที่ยั่งยืน

เมื่อพิจารณาข้อเสนอข้างต้นร่วมกัน จะเห็นได้ว่าการแก้ไขข้อพิพาทไทย-กัมพูชาไม่อาจอาศัยมาตรการด้านใดด้านหนึ่งโดยลำพัง หากจำเป็นต้องปรับกรอบการจัดการปัญหาในเชิงโครงสร้าง การลดทอนวาทกรรมชาตินิยมและการทำให้ฝ่ายตรงข้ามเป็นศัตรูเชิงศีลธรรม เป็นเงื่อนไขพื้นฐานในการเปิดพื้นที่การเจรจาอย่างมีเหตุผล ขณะเดียวกัน การปรับกรอบความมั่นคงจากการเน้นอธิปไตยของรัฐไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์ จะช่วยให้ชีวิตและศักดิ์ศรีของประชาชนชายแดนถูกยอมรับเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการตัดสินใจ นอกจากนี้การเสริมสร้างกลไกความร่วมมือในระดับชุมชนและท้องถิ่นระหว่างไทยและกัมพูชา สามารถทำหน้าที่เป็นฐานรองรับการจัดการข้อพิพาทในระยะยาว หากการแก้ไขปัญหายังคงยึดติดกับกรอบความมั่นคงแบบรัฐเป็นศูนย์กลางและการเมืองของศัตรู ความขัดแย้งย่อมมีแนวโน้มถูกผลิตซ้ำอย่างไม่สิ้นสุด แต่หากสามารถบูรณาการข้อเสนอทั้งสามประการเข้าด้วยกัน ข้อพิพาทไทย-กัมพูชาก็อาจถูกเปลี่ยนจากสนามของการเผชิญหน้า ไปสู่พื้นที่ของการอยู่ร่วมกันและการจัดการความขัดแย้งอย่างสันติในระยะยาว

สรุป

ข้อพิพาทเกี่ยวกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สะท้อนความซับซ้อนของการเมืองที่เชื่อมโยงอำนาจ ศาสนา ประวัติศาสตร์ และอัตลักษณ์ของรัฐเข้าด้วยกัน พื้นที่โบราณสถานและศาสนสถานไม่ได้เป็นเพียงมรดกทางวัฒนธรรม แต่ถูกทำให้เป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมและศีลธรรมของรัฐ โดยเฉพาะในกรณีชายแดนไทย-กัมพูชา การอ้างสิทธิ์เหนือพื้นที่เหล่านี้มักพ่วงกับการผลิตวาทกรรมชาตินิยม การสร้างภาพ “เรา-เขา” และการกำหนดศัตรูเชิงศีลธรรม ซึ่งส่งผลกระทบต่อชุมชนชายแดนและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม ความทรงจำและประวัติศาสตร์ถูกใช้เป็นทรัพยากรเชิงศีลธรรม รัฐเลือกจำ เลือกลืมอดีตบางส่วนเพื่อสนับสนุนการอ้างสิทธิ์ของตน ทำให้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กลายเป็นสนามทางศีลธรรมที่ยากต่อการเจรจาและประนีประนอม ผลกระทบที่เกิดขึ้นทั้งในระดับชุมชนและสังคมกว้าง ได้แก่ การลดบทบาทของประชาชนในการตัดสินใจ การจำกัดการเข้าถึงพื้นที่ การเสื่อมความสัมพันธ์ข้ามพรมแดน และการเพิ่มความตึงเครียดในเวทีสาธารณะ

อย่างไรก็ตามการจัดการข้อพิพาทสามารถทำได้ผ่านแนวทางที่บูรณาการมิติทางกฎหมาย วัฒนธรรม และศีลธรรมเข้าด้วยกัน การสร้างพื้นที่เจรจาที่เปิดกว้าง การยอมรับความหลากหลายของความทรงจำ การใช้กรอบ

อนุรักษ์โบราณสถานร่วมกัน และการแลกเปลี่ยนเรื่องเล่าทางวัฒนธรรมช่วยสร้างความเข้าใจร่วม ลดความตึงเครียด และป้องกันการสร้างศัตรูเชิงศีลธรรม ในที่สุดการเมืองของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สะท้อนว่าข้อพิพาทชายแดนไม่ได้เป็นเพียงเรื่องของดินแดนหรืออำนาจรัฐ แต่ยังเกี่ยวพันกับความหมายของอดีต ศาสนา และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม การทำความเข้าใจมิติทั้งหมดเหล่านี้จึงเป็นกุญแจสำคัญต่อการจัดการข้อพิพาทอย่างยั่งยืนและสร้างสันติภาพในภูมิภาค

เอกสารอ้างอิง

- Abu El-Haj, N. (2001). *Facts on the ground: Archaeological practice and territorial self-fashioning in Israeli society*. University of Chicago Press.
- Anderson, B. (2006). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism* (Rev. ed.). Verso.
- Assmann, J. (2011). *Cultural memory and early civilization: Writing, remembrance, and political imagination*. Cambridge University Press.
- Breger, M. J., Reiter, Y., & Hammer, L. (Eds.). (2012). *Sacred space in Israel and Palestine: Religion and politics*. Routledge.
- Donnelly, J. (2013). *Universal human rights in theory and practice* (3rd ed.). Cornell University Press.
- Dumper, M. (Ed.). (2019). *Contested holy cities: The urban dimension of religious conflicts*. Routledge.
- Girard, R. (1977). *Violence and the sacred* (P. Gregory, Trans.). Johns Hopkins University Press. (Original work published 1972)
- Hassner, R. E. (2009). *War on sacred grounds*. Cornell University Press.
- Keyes, C. F. (2014). *Finding their voice: Northeastern villagers and the Thai state*. Silkworm Books.
- Kong, L. (2010). Global shifts, theoretical shifts: Changing geographies of religion. *Progress in Human Geography*, 34(6), 755–776. <https://doi.org/10.1177/0309132510362602>
- Lamont, M. (1992). *Money, morals, and manners: The culture of the French and the American upper-middle class*. University of Chicago Press.
- Lee, S. K. (2014). Siam mismapped: Revisiting the territorial dispute over the Preah Vihear Temple. *South East Asia Research*, 22(2), 215–233. <https://doi.org/10.5367/sear.2014.0203>
- McCargo, D. (2019). *Fighting for virtue: Justice and politics in Thailand*. Cornell University Press.

- Reiter, Y. (2017). *Contested holy places in Israel–Palestine: Sharing and conflict resolution*. Routledge.
- Ricoeur, P. (2004). *Memory, history, forgetting* (K. Blamey & D. Pellauer, Trans.). University of Chicago Press.
- Scott, J. C. (2009). *The art of not being governed: An anarchist history of upland Southeast Asia*. Yale University Press.
- Sen, A. (2009). *Identity and violence: The illusion of destiny*. W. W. Norton & Company.
- Zellman, A., & Fox, J. (2018). Under God, indivisible? Religious salience and interstate territorial conflict. *Journal of Peace Research*, 55(5), 664–679.
<https://doi.org/10.1177/0022343318767070>